

גרפיטי במרחב העירוני

מאת

ד"ר בועז ברזילי, שמאי מקרקעין*

א. רקע - למי שייכת אומנות הרחוב/הגרפיטי¹

הגרפיטי הראשון המוכר לנו הוא ציורי המערות אשר שימשו בין היתר כסוג של תקשורת והעברת מסר. ברומא העתיקה נמצאו כתובות וציורים על קירות או פסלים שכינוין היה 'graffito'. בצורתה המודרנית, החלה אומנות הגרפיטי בשנות השישים של המאה העשרים בניו יורק ארה"ב, באמצעות ריסוס תגיות (tagging) בתחנות וקרונות הרכבת התחתית כסימון גבולות של כנופיות רחוב על רכוש ציבורי. בשנים שלאחר מכן, בשנות השבעים והשמונים, הגרפיטי שינה פניו והפך אמצעי מחאה אשר אומץ על-ידי תרבות ההיפ-הופ. אותיות הגרפיטי הפכו מסוגננות יותר וצבעוניות. במשך הזמן שוכללו תבניות הגרפיטי עד להפיכתו לאומנות רחוב (Street Art) במרחבים הציבוריים האורבניים, בחלקו על-פי הוראות החוק ובחלקו שלא בהתאם להוראותיו. כיום השתנתה התפיסה, ואומנות הגרפיטי הפכה לאומנות מקובלת ולתופעה אורבנית גלובלית - מקומות המוכרים בשל עבודת הגרפיטי מושכים קהל מבקרים ותיירים ואומנים מבקשים לקבל דרכה הכרה.

בשנת 2012, לקראת חגיגות ה-60 שנים להכתרתה של המלכה אליזבת השנייה בבריטניה, צייר האומן בנקסי ציור בשם "Slave Labour" על הקיר החיצוני של חנות בצפון לונדון. הציור מתאר ילד קטן יחף הרוכן מעל מכונית תפירה כשהוא תופר את דגלי הממלכה המאוחדת. הציור נתפס כמחאה על תנאי העסקה של הפועלים. לאחר שזכה לפופולריות רבה, נעלם הציור בשנת 2013 עד שהוצע במכירה פומבית בארה"ב במחיר מוערך של חצי מיליון דולר. לאחר פעולות מחאה מתוקשרות שהתבססו על הטענה כי הציור, אשר הפך לנכס תרבותי, הוענק לתושבי המקום בחינם ומיקומו המקורי בסמיכות למפעל מקומי נבחר בקפידה, הוא הוחזר למקומו.

בשנת 2014 שוק מיזם של שטחי מסחר ומגורים בעיר ברלין, הממוקם מול אחד מציורי המחאה המפורסמים בעיר, על קיר של מבנה תעשייה ישן. בעקבות השימוש השיווקי שעשו יזמי הפרויקט בציור המחאה, הושחר הקיר ונמחק הציור, ככל הנראה על-ידי יוצרו (BLU). הם לא רצו שהציור ישמש את אילי ההון למטרתם.

* המחבר הינו שמאי מקרקעין בעל משרד פעיל, גיאוגרף המתמחה בתכנון עירוני באוניברסיטת תל אביב ומרצה בתחומי התכנון והבנייה במוסדות אקדמיים. עד שנת 2007 כיהן כחבר ועדת ערר מס שבח שליד בית המשפט המחוזי בחיפה.

1. המאמר מתבסס בחלקו על מחקר שערכה הגברת עליזה ברוידא מתכנתת עירונית בשנת 2018 במסגרת עבודה סמינריונית בלימודי התואר השני בתכנון עירוני בקורס: "חוק התכנון והבנייה, היבטים משפטיים וכלכליים" שמעביר המחבר באוניברסיטת תל אביב.

בשנת 2014 העלה ציור קיר של בנקסי בעיירה Clacton-on-Sea שבאנגליה, המתאר קבוצה של יונים המחזיקות שלטי מחאה כנגד מהגרים, את מחאתן של קבוצות מהגרים. הוגשה תלונה למועצה המקומית על כך שהציור גזעני ומעליב. לאחר בדיקה החליטה המועצה על הסרת הציור תוך 48 שעות תוך קידום בברכה של כל ציור הולם של בנקסי בעתיד.²

בשנת 2015, לאחר שקבעו הרשויות כי הבניין, אשר נמצא בבעלות פרטית, דורש תיקון טיח חיכוני בבניין שבבעלות פרטית, צייר בנקסי ציור על הקיר שלו. לציור הוענק הכינוי: "תא הריגול" (spy booth), ונראות בו שלוש דמויות צללים, מצוידות במתקני האזנה ומצוטטות לתא טלפון. מיקום הגרפיטי הנבחר היה מרוחק כ-4.5 ק"מ ממשרד ההאזנה הממשלתי. לאחר מחלוקות ובלחץ אזרחי, הותירו הרשויות את הציור ומנעו הסרתו. כשנה לאחר מכן הוסר הציור והעלה מחלוקת ביחס לזכויות הבעלות במקרקעין אל מול זכות למורשת תרבותית של הציבור.

בשנת 2018, 12 שנים לאחר שנמסר לבית המכירות סות'ביס, נמכר במכירה פומבית בלונדון ציור גרפיטי בשם "נערה עם בלוץ" שהוטבע על נייר קנבס של האומן בנקסי במחיר של 1.4 מיליון דולר. לאחר שאושרה המכירה הופעל מנגנון השמדה עצמית שהיה מותקן במסגרת אשר גרס את הציור.

מהמעבר בין ריסוסי גרפיטי תוך עבירה על החוק, עד להכרה הציבורית שמקבלת אומנות זו היום, למי שייכת אומנות זו?

ב. מבוא

התרבות הקהילתית היא בעלת פוטנציאל לשמש מנוף להתחדשות עירונית. שילוב התרבות המקומית הביאה להפחתת תחושות ניכור, תוך זהות אינטרסים בין הקהילה המקומית לאומנים. הסחף לכיוונו של הטרנד החדש משך למקום הזדמנויות עסקיות בפעילויות משלימות ומשולבות כמו בתי קפה, חנויות אופנה, גלריות וכד'. אלו הביאו עמן שגשוג כלכלי ממנו נהנתה במישרין האוכלוסייה המקומית. בדרך של הבניית מוקדי תרבות בשיתוף הקהילה ושיקום סביבתי, הצליחו רשויות להשיג תוצאות ממשיות למשתכנים בהליכי התחדשות עירונית.³

על מנת שאומנות הגרפיטי תשמש מנוף להתחדשות עירונית, יש לאפשר אותה ולהסדירה. בכלל זה, לדון בשאלות סביב מקומה במרחב העירוני על רבדיה התרבותיים השונים ובכללם בין היתר הזכויות על עבודת האומנות שבמרחב הציבורי

2. Banksy anti-immigration birds mural in Clacton-on-Sea destroyed, 1.10.2014 BBC news: www.bbc.com/news/uk-england-esssex-29446232

3. ברזילי, בועז (2019) "תרבות כאמצעי להתחדשות עירונית", **מקרקעין יח/4** (אוקטובר 2019), עמ' 9-21 ואתר מקרקעין: www.mekarkein.co.il (להלן: "אתר מקרקעין").

והפרטי, זכות הציבור למורשת תרבותית אל מול זכויות הקניין הפרטי, זכות המחאה וכד'.

על אף חשיבותו של הנושא בהיבטו המשפטי בבחינת זכויות היוצרים,⁴ מאמר זה אינו עוסק בהיבט זה ומצמצם את הדיון לאומנות ככלי לשיקום מרחבי והתחדשות עירונית. בניסיון להוביל את הקורא מעמדת הרשויות לאומנות הרחוב אל השימוש בה ככלי להתחדשות עירונית, מבנה המאמר יהיה: סקירת היחס של מספר רשויות בעולם לאומנות הגרפיטי ודרכי הסדרתה ברגולציה באותן רשויות; דיון בשלושת השחקנים הראשיים: אומנים - שלטון - ציבור, והשימוש באומנות הרחוב במסגרת התחדשות עירונית.

ג. דגמים בין-לאומיים להתייחסות לאומנות הגרפיטי

ניו יורק, ארה"ב

בניו יורק, ערש הולדתה של אומנות הגרפיטי, מוטלים עונשים על אומני גרפיטי הפועלים ללא אישור כדין;⁵ מכירת תרסיסי צבע לקטינים אינה חוקית; קיים איסור על הצגת אביזרי גרפיטי בחלונות ראוה; עונשים מושתים על הנתפסים בעת מעשה; כנגד בוגרים מעל גיל 18 מוגשים אישומים פליליים הכוללים מעצרים; הרשות מודיעה לבעל נכס שיש עליו כתובת גרפיטי על אפשרותו לאשר הסרה עצמית של הגרפיטי, להותיר את הגרפיטי, או לבחור במחיקתו על-ידי הרשות (זו ברירת המחדל). לאזרח קיימת אפשרות לפנות באופן יזום לרשות ולבקש הסרה של גרפיטי, אם צויר ללא רשות על רכשו. לרשות העירייה עומדות 27 משאיות ייעודיות למחיקת גרפיטי. אתר האינטרנט של המשטרה (NYPD) מחלק את הגרפיטי לקטגוריות (שנאה, כנופיה, שטני, רחוב וגנרי) ועומדות לרשותו למטרה זו 14 סוכנויות.

לעומת הרשויות, פועלות קבוצות לקידום ציורי הקיר ברחבי ניו יורק כדוגמת Groundswell אשר נוסדה בשנת 1996 על-ידי קבוצה של אומנים, מחנכים ואקטיביסטים המבקשת לראות באומנות כלי לשינוי חברתי. התוכניות של Groundswell מבוססות על התפתחות אישית, קבוצתית וקהילתית באמצעות עידוד יצירה של ציורי קיר (גרפיטי) או עבודת אומנות אחרת, עם ילדים ממשפחות מעוטות יכולת וממעמד הפועלים. פעילותה של קבוצה זו נעשית תוך שיתוף פעולה עם בעלי הרכוש, בשים לב לרגישויות החברתיות בשכונה. במסגרת ההסכמים בין הקבוצה לבעלי הרכוש, בעל הרכוש פטור מכל הוצאה ובתמורה הקבוצה מכבדת אותו בציור קיר ובפרסום פנימי ועל-פי חוזה הנחתם בין הצדדים, הוא מחויב להשאירו לפחות חמש שנים.

4. בהתאם להוראות סעיף 133(1) בחוק היוצרים, היוצר של יצירה הוא הבעלים הראשון של זכות היוצרים בה. בהתאם לסעיף 35(א) באותו החוק, ביצירה שנוצרה לפי הזמנה, הבעלים הראשון של זכות היוצרים בה, כולה או חלקה, הוא היוצר, אלא אם כן הוסכם אחרת בין המזמין והיוצר.

5. סעיף זה מעודכן לשנת 2013 ואינו מתייחס בהכרח לאומנות גרפיטי בעלת אופי של מחאה.

קבוצת Groundswell הפכה למובילה בתחום שינוי הגישה ביחס לאומנות ציבורית בכלל וגרפיטי בפרט. כ-15 שנים לאחר הקמתה (2008) החלו ניצנים לשיתוף פעולה עם הרשויות, כאשר מחלקת התחבורה של עיריית ניו יורק משמשת אחת הסוכנויות האחריות להנגשת האומנות לציבור. במסגרת זו, בשיתוף עם ארגונים קהילתיים כגון Groundswell ואומני גרפיטי אחרים, הופכת הסוכנות כיכרות ציבוריות, גדרות, מחסומים, גשרים להולכי רגל ומדרכות ל"קנבס" עבור אומנות זמנית. מבחינת השלטון, כפי שמלמדת המציאות, שיתוף פעולה זה מצמצם את פעולות הוונדליזם במרחב הציבורי. מדובר בשיתוף פעולה מצומצם שעדיין אינו כולל ומקיף. דוגמה לכשל בשיתוף הפעולה יכול להיות מומחש באמצעות בניין עליו ציור קיר שצויר בהסכמה, אשר נמכר לבעלים חדשים המבקשים מהרשות למחוק אותו. במסגרת הטענות המשפטיות העולות לכאן או לכאן, המציאות מלמדת שרשויות העיר ניו יורק מתכופפות בקלות יחסית לנוכח גחמותיהם של בעלי ההון. עמדת הרשויות היא, שציורי קיר (גרפיטי) הם בעלי תועלת משנית ולא מהווים משאב תרבותי ראוי לטיפול, על אף הממד התיירותי המאפיין את אומנות הגרפיטי בשנים האחרונות.

התייחסות הרשויות בנוי יורק שונה בין הגרפיטי המבוסס על ציורי הקיר (production/piece) לכתובות הריסוס (throw-up/tag). האחרונים מתויגים כגרפיטי בעל אופי וונדליסטי ומהווים יעדים ראשונים למחיקה.

פילדלפיה, ארה"ב

פילדלפיה, החמישית בגודלה בין ערי ארה"ב, היא הגדולה ביותר במדינת פנסילבניה וכוללת את כל מחוז פילדלפיה. חשיבותה הסמלית נובעת מהכרזת העצמאות של ארה"ב שנחתמה בתחומה בשנת 1776 ואישור החוקה האמריקאית בשנת 1787. בדומה לניו יורק, גם בפילדלפיה פועלת קבוצה המכונה Philadelphia Mural Arts Project שנוסדה בשנת 1984 ועובדת עם קבוצות קהילתיות ליצירת ציורי קיר ברחבי העיר לבקשתם של בעלי הרכוש. תהליך היצירה פורמלי רב-שלבי, ומערב פגישות והתייעצויות בין תושבים, בעל הרכוש והאומן. פילדלפיה היא עיר בעלת מגוון אנושי ותרבותי המשתקף בציורי הקיר בשכונותיה. שלא כמו בניו יורק, הקבוצה בפילדלפיה פועלת בתמיכה רשמית ופעילה של הרשות. מחקרים שנערכו בעיר מצאו כי לציורי הקיר (גרפיטי) השפעה כלכלית מיטיבה, המנוצלת גם על-ידי בעלי ההון. נמצאה קורלציה חיובית בין אומנות הגרפיטי להצלחתם של מסדרונות מסחריים בפילדלפיה; נמצא שחידושו של קיר או מגרש פנוי משדר נורמות אזרחיות וציבוריות וכן תפוסה שכונתית, המשמש יזמים מקומיים ומהווה חלק משיקולי הקרן הלאומית למימון התחדשות עירונית בעיר המפעילה מודלים להנעה יזמית מקומית.⁶

בחירת דוגמאות אלו מלמדת על שתי קצוות התייחסות שלטונית לאומנות הגרפיטי בארה"ב, בהתאם לשיקולי השלטון המקומי.

Verel, P. (2013), "New York City Graffiti Murals: Signs of Hope, Marks of Distinction", Master Report of Arts in the Urban studies. Fordham University, New York, USA. 5/2013.

קנדה⁷

החקיקה בקנדה בהקשר הגרפיטי מבחינה בין שתי רמות: העברייני (criminal) והעירוני (municipal). משטרת העיר היא זו שאחראית על אכיפת החוק הפדרלי⁸ המגדיר גרפיטי עברייני כפעולה "מזיקה נזק זדוני והרס לרכוש" ומטילה עונשים כספיים עד כדי מאסר. הגרפיטי העירוני נמצא תחת חוקי עזר עירוניים. בקינגסטון למשל, בתקנות רכוש (2005) נקבע:

"4.17 סיסמאות כתובות וגרפיטי על חיצוניותו של בניין, קיר, גדר או מבנה אסורים, כולל צביעה של כותרות או מסרים. (חוק עזר קינגסטון 2005-100)."

חוק העזר מאפשר לרשות העירונית לקנוס בעלי רכוש שאינם מציינים.

כאשר עבודת הכיסוי/התיקון נעשית על-ידי הרשויות העירוניות במקומו של בעל הרכוש, עלותה מושגת עליו דרך חשבון המיסים, והוא עלול להיגרר בשל כך לבית המשפט.

מניתוח ניהול גרפיטי של ערים קנדיות, דרך חוקי העזר, מתבהרת גישתן של הרשויות השונות בשלטון המקומי, המסווגות לארבע קטגוריות ראשיות:⁹ הסרה (removal); הוצאה אל מחוץ לחוק (criminalization); רווחה (welfarism); קבלה או הכלה (acceptance).

- **הסרה (removal)** - מהווה את הגישה הנפוצה בניהול גרפיטי. הגרפיטי נתפס כמלכלך שאינו במקומו. מייצר הפרעה שיש להסירה במטרה להשיב את המרחב למצבו הנקי. חוקי העזר באזורים שבחרו בגישה זו, דורשים הסרה של גרפיטי מרכוש פרטי המעוגנת בדרך כלל בתקנות הרכוש שבחוקי העזר. במקרים בהם בעלי הרכוש אינם נשמעים לחוק ולא מסירים את הגרפיטי, רוב העיריות שנבדקו לוקחות אחריות ומסירות אותו בעצמן ומחייבות את בעל הרכוש דרך חשבון המיסים בגין פעולה זו. בנוסף, ערים רבות מטילות קנסות, בנוסף לחיוב, כאמצעי הרתעה והעברת המסר של חשיבות ההסרה המהירה. על מנת לסייע לבעלי הרכוש לתחזק את הבניינים שלהם, יש עיריות המספקות סיוע כספי או חומר. הן עושות זאת באמצעות שותפות עם חנויות לציוד ייעודי המספקות לבעלי הרכוש צבע במחיר נמוך או ערכות לניקוי ומסירים כימיים ללא עלות. במקומות אחרים מתקיימת גישה של הסרה ביוזמת הקהילה (Community paint outs) - אירועים פרי יוזמתה של הקהילה, הנתמכים על-ידי הרשויות, בהם מוחקים גרפיטי מאזור או שכונה באמצעות קבוצות של מתנדבים. לעיתים, הרשויות

7. סעיף זה מעודכן לשנת 2013.

8. Criminal Code of Canada (1985).

9. ראו:

Halsey and Young (2002). "The Meanings of Graffiti and Municipal Administration", *The Australian and New Zealand Journal of Criminology* 35, 2: 165-186.

מספקות ציוד, ובמקרים אחדים, מממנות ארגונים שאינם למטרות רווח אשר אחראים על יוזמות הניקוי. גישה נוספת מעניקה תמריצים לשמירה על מרחב נקי מגרפיטי (Incentives to stay graffiti-free). במרחבים הציבוריים קיים לעיתים שימוש בציפוי "אנטי-גרפיטי" (Anti-Graffiti coatings) ההופכים את המשטח ל"קל לניקוי". אלו מיושמים בעיקר בתחנות אוטובוס, ארונות חשמל, טלפון וכו'. העיריות בגישה זו מאפשרות להציג את האומנים המקומיים באופן מחזורי ומתחלף.

- **הוצאה אל מחוץ לחוק (criminalization)** - כוללת בעיקר הרתעה, לרבות סנקציה הכוללת אמצעי ענישה. הגרפיטי נתפס כפעולה עבריינית ואנטי-חברתיות או כמקור השראה לפעילות עבריינית. הפעולות כוללות בקרה על אספקת ציוד גרפיטי. במקרים מצומצמים אוסרות רשויות מקומיות בחוק עזר על מכירת תרסיסי צבע או מרקרים לקטינים מתחת לגיל 18. רשויות אלו קונסות בעלי עסקים, אם הם נתפסים מוכרים ציוד גרפיטי בפיקוח.

- **רווחה (welfarism)** - שימוש בתוכניות חברתיות וחינוכיות כגון תוכניות הפעלה לנוער כשיטה לצמצום הגרפיטי, לרבות הרצאות בבתי ספר ותוכניות שיקום המפגישות נוער בסיכון או נוער שנתפס מצייר גרפיטי עם אומני גרפיטי חוקיים.

- **קבלה או הכלה (acceptance)**, **הגישה הפחות שכיחה** - בבסיס הגישה ישנה ההכרה שהגרפיטי הוא כורח המציאות ותופעה שאינה ניתנת לעצירה. גם כאן מתמקדת הפעילות בהסברה ובתוכניות חינוכיות במטרה לעודד אומנים להתרחק מהצורה הבלתי חוקית ולאמץ עבודות חוקיות ומוזמנות. במסגרת זו, ערים שונות מקיימות גישות שונות כמו "אזורי סובלנות" בהן ניתן יהיה לבצע עבודות גרפיטי בין כעבודה זמנית ומתחלפת כמו למשל באתרי בנייה ובין בקירות ייעודיים בהם הרשות מעודדת כתיבה או ציור, מהם מוסרים מסרים בוטים, אם צוירו. הרשויות מאשרות ציורי קיר מוזמנים, חגיגות תרבות באמצעות אירועים ממומנים, או שיעורים בטכניקות גרפיטי על-ידי רשויות במטרה לחנך את חברי הקהילה לראות באומנות הגרפיטי צורה של אומנות ולהסביר מהם גבולות הלגיטימיות שלה. מרבית הרשויות העירוניות מעורבות באופן מלא או חלקי במימון ותיאום של מיזמי ציורי קיר.

על-פי רוב, ערים בקנדה לא נוקטות בגישה אחת, אלא נוטות לאמץ כלים שהם קומבינציות של הקטגוריות השונות, אשר ניתן לסכמן תחת שלוש קטגוריות אלו: גישת "אפס-סובלנות" (Zero-Tolerance), גישת "העיר היצירתית" (Creative City) וגישה מבוססת קהילה (Community-Based).

ד. אומנים - שלטון - ציבור

בניו יורק שונה היחס בין גרפיטי המבוסס על ציורי קיר לגרפיטי המבוסס על כתובות הריסוס. האחרונים מתויגים כגרפיטי בעל אופי וונדליסטי ומהווים יעדים ראשונים למחיקה. אומנים שעבודתם מבוססת על ציורי קיר, אף הם נוטים להבדיל עצמם

כ"אומני רחוב" מאלו העוסקים ברישום כתובות כ"אומני גרפיטי". המפגש בין שתי הקבוצות בקיר הרחוב, רווי מתח וחדשנות. במקרים רבים נתפסים אומני הכיתוב על-ידי אומני הרחוב כפעילי מחאה שאפיינו את שלביה הראשונים של אומנות הגרפיטי וכסמני טריטוריה והנכחה. בכך הרשות ואומני הרחוב מתייחסים לאומנות הגרפיטי של הכיתוב כמעשה של הפרת הסדר (וונדליזם).

אומני הכיתוב אינם עושים הפרדה דומה. הם מתייחסים לכיתוב כמו שירה, ציטוטים וכד' כסוג של אומנות המתאימה עצמה למקום ולזמן ועל כן היא תהיה שונה בין מקום למקום ומותאמת לאופי הקהילה המקומית:

"Buscamos a construção de uma identidade estética que alie plasticidade e conteúdo, inspirada pelo haikai oriental e pelo poema-objeto concretista. Os poemas e desenhos são autorais, e todo o material das intervenções é idealizado e produzido num processo colaborativo nas reuniões do coletivo."¹⁰

"אנו מחפשים אחר הבניית זהות אסתטית המשלבת פלסטיות ותוכן, בהשראת ההיקו המזרחי (שירת ההיקו היפנית - ב.ב.). והשירה הקונקרטיסטית. השירים והרישומים מוגנים בזכויות יוצרים, וכל התערבות ביצירה וקביעת רעיון, מופקים בתהליך שיתופי בפגישות הקולקטיב."¹¹

אומנות הרחוב נתפסת על-ידי האומנים כאומנות זמנית ונודדת, כמו תערוכות מתחלפות. בחירת עבודה באזורים נחשלים יוצרת אינטרס משותף של אומני הרחוב, הדיירים והרשות. בהיותו של האזור נחשל הוא מושך אומנים חסרי אמצעים. הדיירים נהנים מתחזוקת הקירות, מהאסתטיקה החדשה שבדרך כלל מותאמת לתרבותם, ומאותות מחאה חברתית המעניקה להם פורקן. במשך הזמן, אם מתרחבת אומנות זו בעיר, מושכת התעניינות של מבקרים פעילות מסחרית חדשה. השלטון מצדו ממאט להתערב באזורים נחשלים ורוויי אלימות ולעיתים רואה בכך "שחרור לחץ" חברתי המנווט את המחאה לאקט אומנותי נסבל. אומנים היודעים שלא יעירו להם, מנצלים את המשולש ובאמצעות עבודתם במקומות אלו, מנסים לזכות בהכרה הציבורית. שכונות רבות שטיפחו את התרבות המקומית אשר פרצה לרחוב הפכו משכונות נחשלות לאזורי ביקוש בעלי תנועה מסחרית ותרבותית ערה.¹² כאשר תגיע ההתעניינות החדשה לאזור ותגרור עמה פעילויות עסקיות, העלאת שכר דירה ויוקר מחיה, ינדדו האומנים חסרי היכולת למקומות אחרים.

בישראל קיים יחס אמביוולנטי לאומנות הרחוב. העיריות משתפות פעולה כאשר העבודות הן ביזמתן ובאישורן. לעיתים עיריות שולחות פקחים שהורסים גרפיטי,

10. מתוך הבלוג Tô Pensando em Viajar : Tô Pensando em Viajar

Fratus, Alessandra. (2019), *O incrível Beco do Batman, na Vila Madalena em São Paulo* (15.12.2019) `Tô Pensando em Viajar` (Blog), <https://www.topensandoemviajar.com>

11. תרגום חופשי של כותב המאמר.

12. ראו בהרחבה: ברזיל, בועז, ה"ש 3 לעיל.

קונסים אומנים ואף מביאים למעצם על-ידי המשטרה. בשנים האחרונות חלה התמתנות כלפי אומני גרפיטי ומקרים רבים המפגש מסתיים באזהרה. בעוד שקיימת אכיפה במקרים של עבודות לא חוקיות, כמו שימוש ברכוש פרטי ללא רשותו של בעל הרכוש, האכיפה במקרים אחרים במרחב הציבורי אינה עקבית ושנויה במחלוקת. בקרב אומנים קיימת תחושה כי לא תמיד "יד ימין יודעת מה יד שמאל עושה". קורה שהעירייה מוחקת עבודות אומנות שהיא עצמה הזמינה.¹³ לעיתים יש שיתוף פעולה עם הרשויות המזמינות ביצוע עבודות במיזמים ציבוריים, סדנאות ופעולות חינוך, מוסדות ציבור כמו מתנ"סים, ארונות חשמל עירוניים, ארונות בזק המפוזרים ברחבי העיר וכד'. ערים רבות מזהות את הפוטנציאל הכלכלי ואת התרומה של עבודות האומנות לתיירות החוץ והפנים, מתגאות בעבודות שבתחומן ואף מוציאות מטעמן סיורים מודרכים לאזורים אלו. לא לכל העיריות יחס דומה לאומנות רחוב, יש המשתפות פעולה ואף תומכות בכך, יש המתעלמות (לא משקיעות משאבים על מנת להילחם בתופעה) ויש המתנגדות באופן אקטיבי.

הציבור מצדו, סלחן ואף משתף פעולה עם אומנות הרחוב כאשר היא ממוקמת באזורים נחשלים, בבניינים ישנים ובמקומות ציבוריים מוזנחים. בסקר שערכתי בסאו-פאולו בברזיל גיליתי יחס אוהד לגרפיטי ולאומנות רחוב במרחבים הציבוריים המוזנחים (גשרים/מנהרות לכלי רכב, קירות ציבוריים, קירות בתים באזורי המרכז ההומים והמוזנחים). מרבית האהדה לא נבעה מההיבט המחאתי, אלא זה האסתטי, העומד נגד התופעה של אזור טרופי שהוסר ממנו הטבע הפראי וכוסה בבטון ואספלט, המושך זיהום אויר ואלימות. הוספת הצבע למקומות "אפורים" ומוזנחים. נהג מונית היטיב לבטא את התחושה הכללית "עם כל הזיהום, האלימות והכלוך, טוב לראות קצת ירוק בעיניים". כאשר הצבע מכסה על כשל שלטוני לטפל במפגע הסביבתי, ניתן להבין את היחס הסלחני של הרשות לאומנות הרחוב.

יחס סלחני ואוהד נמצא בדרך כלל גם באזורים נחשלים בישראל. מנגד נמצא יחס לא אוהד בשכונות מפותחות ומודרניות וביחס למבנים חדשים. ביטוי שחזר על עצמו בסקר שנערך בשכונות מגורים בתל אביב: "זה מתאים למקום", מלמד על תהליכי "חינוך" שעבר הציבור ביחס לאומנות זו ועל הקשר הפוטנציאלי שבין האומנות לאוכלוסייה מנוכרת באזור נחשל.

ה. השימוש באומנות הרחוב במסגרת התחדשות עירונית

אומנות הרחוב מתחילה באזורים נחשלים על-גבי מבנים ישנים, מוזנחים או המיועדים לשיקום, שימור או הריסה. אומנות המתבצעת על-גבי מבנים אלו, כאשר תוכן היצירה לא יוצר ניכור מבחינה תכנים אלימים, פוליטיים או בוטים, זוכה במקרים רבים לעצימת עיניים מצד הרשות, ליחס סלחני ואוהד מצד הדיירים וליחס אוהד מצד קהל המבקרים. יחס זה מושך אומנים, בדרך כלל דלי אמצעים, ליצור ואף להתגורר בסביבה. כאשר היצירות מתרבות ומקבלות הכרה ציבורית, נמשכים למקום שימושי

13. ראו למשל: ת"א (חי) 13-01-50172 גרשון קניספל נ' עיריית חיפה (3.2.16), פורסם בנבו.

מסחר, בתי סטודיו וגלריות, בתי קפה, חנויות אופנה וממכר מיני מזון. העלאת הביקוש במקום מביא לכניסתה של אוכלוסייה חדשה, המזהה את הפוטנציאל העסקי ומבצעת עבודות תחזוקה חדשות, ועמה להעלאת מחירים. האומנים אשר מתקשים לעמוד בעלויות התחזוקה והמחירים החדשים של המקום, מחפשים את היעד הבא.

התופעה אינה ייחודית לישראל והיא מאפיינת גם ובעיקר שכונות נחשלות במדינות רבות. ישראל, בין היתר בגלל מבנה מוסדרות התכנון, נבדלת במידת התערבות השלטון ובמניעיו. באמצעות שילוב של אומנות הרחוב, ובין היתר בזכות כך, הפכו שכונות נחשלות לאזורי ביקוש בעלי תנועה מסחרית ותרבותית ערה, צומצמו בהן תחושות ניכור, נוצר תהליך בו שילוב תרבותי ואומנותי אפשר שיתוף פעולה תוך זהות אינטרסים בין הקהילה המקומית לאומנים. בישראל נמצא כי קיימת התערבות ממשית של השלטון בתהליכי ההתחדשות העירונית המתאפשר בין היתר עקב המבנה המוסדי המיוחד היוצר אי הפרדת רשויות בשלטון המקומי ומגביר את תלותם של נבחרים הציבור בכוחות יזמיים. שיקום סביבתי תרבותי אינו חופף בהכרח לסדר העדיפויות של יזמי הנדל"ן השואפים לרווח בזמן קצר, ולפיכך תומכים בהגדלת הצפיפות באזורים יוקרתיים. הם מכוונים לאזורים בהם ניתן יהיה באמצעות ציפוף להשיג קרקע ולשווקה ברווח יזמי סביר ומהיר, ללא פעילות ממשית לצמצום הקיטוב.¹⁴ לעיתים שינוי באופי האזור עלול לאיים על השלטון באמצעות יצירת קבוצות לחץ איכותיות ובעלות ממון, במקום אוכלוסייה מקומית מקורית שהיא בעלת תחושות של חוסר אונים וחוסר אמון במערכת ואינה מהווה איום ממשית על השלטון, באשר היא חסרה את יכולת ההתארגנות וההון לכדי כוח פוליטי ממשית. תחת שיקולים אלו המצטרפים למכלול השיקולים של השיקום וההתחדשות העירונית, שיתוף הפעולה שבין הרשויות לאומנים מצטמצם לשיקול דעתה של רשות המקומית ואינו אחיד, לא בין הרשויות ולא במקרים שונים באותה הרשות, אשר ברצותה מעודדת וברצותה קונסת. שילוב אומנות הרחוב באזורים נחשלים ללא ראייה רחבה וארוכת טווח, נעשה ללא תכנון כולל, תחת מעטה של חוסר ודאות וללא הנחיות ברורות, ויוצר מצב של "הליכה בין הטיפות" במערך היחסים שבין האומנים לבין הרשות, אשר לעיתים בוחרת לשתף פעולה, לעיתים לעצום עין ולעיתים לפעול כנגד אומני הרחוב.

דוגמה לתופעה זו בישראל ניתן למצוא בתל אביב באומנות הרחוב באזורי קריית המלאכה, נחלת בנימין, ומתחם גבעוני. שכונת פלורנטיין בתל אביב מהווה דוגמה לשלבי המחזור האחרונים המאפיינים חיי שכונה שחוותה שינוי לאחר חדירת אומנות הרחוב אליה, כניסת בעלי הון, תכנון של הריסה וציפוף בנייה.

1. סיכום

אומנות הרחוב בגרסתה המודרנית, עברה כברת דרך החל משנות השישים של המאה הקודמת ככתובות גרפיטי בתחנות הרכבת התחתית בניו יורק, אשר נועדו בעיקר לסמן

14. ראו בהרחבה: ברזילי, בועז, ה"ש 3 לעיל.

טריטוריות של כנופיות פשע, דרך כתובות מחאה במרחב הציבורי ועד היום, כשאומנות זו קיבלה הכרה ציבורית, היא מושכת תיירות פנים וחוץ ולעיתים אף זוכה לתמיכת הרשויות כתופעה חברתית וכלכלית חוצה יבשות.

אומנות הרחוב זוכה ליחס משתנה מהרשויות, החל מאכיפה בלתי מתפשרת דרך יחס סלחני ועד תמיכה.

היא מתאימה עצמה למקום ולזמן בו היא מתקיימת, ומהווה לפיכך מוזיאון פתוח, המשקף את התרבות הקהילתית, ומפחיתה את תחושות הניכור החברתי והתרבותי הקיים בה.

מקומות שהשכילו לנצל את כוח המשיכה של אומנות הרחוב, גילו את יכולתה לסייע בתהליכי השיקום וההתחדשות העירונית וכמנוף לצמיחה כלכלית.

אומני הרחוב באזורים הנחשלים מהווים חלוץ בפני המחנה, אשר יקדמו הכרה ציבורית, שתמשוך מצדה שימושים משלימים של מסחר ומגורים, אשר יביאו מצדם לביקוש מצד אוכלוסייה חדשה, המזהה את הפוטנציאל העסקי ועמה לעבודות תחזוקה מתקדמות ולהעלאת מחירים. אותם אומנים אשר יתקשו לעמוד בעלויות התחזוקה והמחירים החדשים של המקום, יחפשו את היעד הבא.

בישראל מתקיימים תהליכים דומים, אולם המבנה המיוחד של מוסדות התכנון יוצר העדפה מובנית לשיקול היזמי השואף לרווחים מהירים. שיקום חברתי אינו חופף בהכרח לסדר העדיפויות של יזמי הנדל"ן השואפים לרווח בזמן קצר. הוא מתמקד בהריסה ובציפוף בנייה ולעיתים משתמש באומני הרחוב ובטרנד המקומי ליצירת כוח משיכה כלכלי שינוצל להריסה וציפוף בנייה, להפקת רווחים בראייה זמנית קצרת טווח תוך הותרת הקיטוב החברתי שינדוד למקומות אחרים.